

KRZYSZTOFORY

Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

35

Zeszyt z okazji 60-lecia istnienia muzeum w Starej Synagodze w Krakowie /
Volume issued on the occasion of the 60th anniversary of the museum
in the Old Synagogue in Kraków

Koncepcja merytoryczna zeszytu /
The concept behind the main theme of the volume:
Eugeniusz Duda

Muzeum Historyczne Miasta Krakowa

Kraków 2017

Kolekcje, muzea

Collections, museums

Wątki żydowskie w fotografii ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Część 3.

Fotografie z okresu po II wojnie światowej

II wojna światowa przyniosła zagładę krakowskich Żydów, którzy tworzyli wcześniej prężną, tętniącą życiem społeczność, skupioną przede wszystkim na Kazimierzu, ale zamieszkującą także inne dzielnice. W okresie międzywojennym blisko 65-tysięczna rzesza wyznawców religii mojżeszowej stanowiła ponad 25 proc. ludności Krakowa, natomiast szacuje się, że w pierwszych latach po wojnie w Krakowie mieszkało zaledwie około 6 tysięcy Żydów, i to przeważnie napływowych¹. Metamorfozie uległo także oblicze Kazimierza – duża część budynków została zdewastowana podczas wojny, do innych wprowadzili się nowi lokatorzy, niemający związku z lokalną tradycją i kulturą, wskutek czego zanikł specyficzny klimat tego miejsca. Dawna żydowska dzielnica Krakowa stała się swoistym dziedzictwem bez dziedziców, w okresie PRL-u podlegając stopniowo dalszej degradacji². Widocznym śladem dawnej społeczności żydowskiej były zachowane zabytki architektury, które utraciły jednak na ogół swoje pierwotne funkcje, natomiast dziedzictwo niematerialne w znacznym stopniu odeszło w niepamięć.

Te zmiany ukazują zgromadzone w zbiorach MHK muzealia z lat powojennych, które znajdują się w dwóch kolekcjach: Negatywów (MHK-.../N) i Starej fotografii (MHK-Fs.../IX), będących pod opieką Działu Fotografii Krakowskiej, oraz w kolekcji Judaica Fotografia (MHK-.../VII Fot). Wśród nich wyróżnić można dwa wiodące wątki tematyczne: widoki krakowskiego Kazimierza i żydowskich zabytków w innych miejscowościach oraz fotografie wykonane podczas różnych wydarzeń i uroczystości, związanych głównie z początkowym okresem funkcjonowania oddziału judaistycznego MHK w Starej Synagodze. Marginalną rolę odgrywa trzecia grupa, którą tworzą nieliczne zdjęcia portretowe osób pochodzenia żydowskiego. Obiekty te w niewielkim stopniu zostały uwzględnione w artykule Aleksandry Jaklińskiej-Dudy opisującym judaika w muzealnych zbiorach fotograficznych³, gdyż w większości trafiły do naszej kolekcji w późniejszym okresie.

W pierwszej grupie tematycznej na szczególną uwagę zasługuje twórczość Henryka Hermanowicza, którą w zbiorach MHK reprezentują przede wszystkim negatywy, głównie w postaci czarno-białej błony zwojowej średniego (60 × 60 mm) i małego formatu (24 × 36 mm), oraz sta-

nowiące ich uzupełnienie teki z wglądówkami (niewielkimi odbitkami stykowymi) sporządzone przez fotografa, opatrzone odręcznymi podpisami, a także autorskie odbitki.

Henryk Hermanowicz urodził się w Wilnie w 1912 roku. Już jako nastolatek fascynował się fotografią, a w 1930 roku podjął naukę w zakładzie fotograficznym Jana Bułhaka (1876–1950), wybitnego teoretyka i praktyka fotografii, twórcy polskiej szkoły piktorialnej. Terminując u Bułhaka, szlifował technikę fotograficzną: zgłębiał tajniki doboru oświetlenia, kompozycji, ujęcia różnych tematów. Wzorem mistrza i zgodnie z jego ideą fotografii ojczystej, pragnął oddawać w swojej twórczości piękno rodzimego krajobrazu i architektury. W 1937 roku Hermanowicz przeniósł się do Krzemieńca i został zatrudniony w słynnym Liceum Krzemienieckim na stanowisku instruktora w Szkolnej Pracowni Fotograficznej, kierowanej przez Stanisława Sheybała (1891–1976), który stał się dla młodszego kolegi kolejnym źródłem inspiracji. Pracy pedagogicznej towarzyszyła intensywna działalność fotograficzna, gdyż atmosfera Krzemieńca i okolic urzekła przybysza, podobnie jak wcześniej rodzinne Wilno. Hermanowicz kontynuował fotografowanie również w okresie II wojny światowej. W atelier fotograficznym w Krzemieńcu pracował do 1943 roku, kiedy to rozpoczął kilkuletnią tułaczkę na zachód. W 1950 roku osiadł na stałe w Krakowie, gdzie mieszkał i tworzył przez ponad 40 lat,

¹ Duda Eugeniusz: *Krakowskie judaica*. Warszawa 1991, s. 6; Figiela Piotr: Pierwsza dekada. Z działalności oddziału MHK w Starej Synagodze. W: *Byliśmy, jesteśmy, będziemy. Społeczność żydowska Krakowa po 1945 roku*. Kraków 2015, s. 53. Katalog wystawy w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa, oddział Stara Synagoga, 18 grudnia 2015 r. – 4 grudnia 2016 r. Kurator Piotr Figiela; Piech Stanisław: *W cieniu kościołów i synagog. Życie religijne międzywojennego Krakowa 1918–1939*. Kraków 1999, s. 15–23.

² Murzyn Monika A.: *Kazimierz. Środkowoeuropejskie doświadczenie rewitalizacji*. Kraków 2006, s. 121–129.

³ Jaklińska-Duda Aleksandra: *Judaica w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Fotografia*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1988, z. 15, s. 123–132.

Ryc. 1. Likwidacja getta w Krzemieńcu, sierpień 1942 r., fot. Henryk Hermanowicz; nr inw. MHK-Fs12406/IX

aż do śmierci w 1992 roku⁴. Pozostawił po sobie wielotysięczny zbiór fotografii, którego pokaźna część – nabywana sukcesywnie od twórcy i jego spadkobierców – znajduje się w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa.

Przedstawiony pokrótce biogram Hermanowicza odzwierciedlają posiadane przez MHK fotografie, gdyż obok krakowskich wątków żydowskich znajduje się w niej również kilkanaście unikatowych odbitek z Krzemieńca z okresu okupacji niemieckiej⁵. Ukazują one tamtejsze getto, urządzone w centralnej części miasta w lutym 1942 roku, oraz jego mieszkańców, m.in. pracujących przy wierceniu studni czy idących w kondukcje pogrzebowym, oznakowanych naszytymi na plecach kołami z materiału. Szczególnie dramatyczne są ujęcia przedstawiające akcję likwidacji getta, która miała miejsce w sierpniu 1942 roku (ryc. 1), podobnie jak w innych miastach na Wołyniu, w okresie nasilenia pogromów i deportacji na całym obszarze Kresów Wschodnich⁶.

Na zdjęciach widzieć ludność żydowską oczekującą na wywiezienie pod nadzorem niemieckich żołnierzy i ukraińskich funkcjonariuszy policji, jak również policjantów patrolujących getto już po zakończeniu likwidacji oraz okolicznych mieszkańców rabujących mienie pożydowskie⁷. Warto nadmienić, że wszystkie te fotografie zostały opatrzone komentarzem autora w postaci odręcznych zapisków na ich odwrocie. Udokumentowany został także pożar miasta, do którego doszło we wrześniu 1942 roku, w związku z podpaleniem dzielnicy żydowskiej. Ogień szalał przez kilka dni i strawił zabytkową zabudowę centrum Krzemieńca⁸. Dwie fotografie wykonane z Góry Bony ukazują płonące, zasnucone dymem miasto⁹ (ryc. 2) dwie kolejne – zniszczoną synagogę z osmalonymi ścianami¹⁰.

Przechodząc do omówienia dorobku Hermanowicza dotyczącego żydowskiego Krakowa, warto zauważyć, że fotograf miał swoje ulubione miejsca, do których wielokrotnie

⁴ *Po stokroć Hermanowicz! Katalog wystawy*. Red. Wiesław Dyląg, Marta Motyl. Kraków 2009, s. 17–19; *Henryk Hermanowicz: fotografia. Katalog wystawy*. Kraków 1996, [s. 3–8].

⁵ Działalność fotograficzną Henryka Hermanowicza w Krzemieńcu dokumentuje album *Krzemieńiec jakiego już nie ma w starej fotografii Henryka Hermanowicza i Stanisława Sheybala*. Warszawa 1993. Tekst Kazimierz Scheybal.

⁶ Hryciuk Grzegorz: *Represje niemieckie na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej 1941–1944*. „Pamięć i Sprawiedliwość” 2008,

nr 1, s. 106; Mikietyński Piotr: Zagłada ludności żydowskiej kresów wschodnich w latach 1941–1944. W: *Między dwoma totalitaryzmami. Europa Środkowa i Południowo-Wschodnia w latach 1939–1956*. Red. Michał Pułaski. Kraków 1997, s. 149.

⁷ Numery inw. MHK-Fs12395/IX–MHK-Fs12410/IX.

⁸ Rąkowski Grzegorz: *Przewodnik krajoznawczo-historyczny po Ukrainie Zachodniej*. Cz. 1. *Wołyn*. Pruszków 2005, s. 367.

⁹ Numery inw. MHK-Fs12389/IX i MHK-Fs12390/IX.

¹⁰ Numery inw. MHK-Fs12393/IX i MHK-Fs12394/IX.

Ryc. 2. Pożar Krzemieńca, wrzesień 1942 r., fot. Henryk Hermanowicz; nr inw. MHK-Fs12389/IX

wracał, wykonując kolejne zdjęcia. Kazimierz wprawdzie do nich nie należał, dysponujemy jednak kilkudziesięcioma widokami o tematyce żydowskiej, przy czym odpowiedniki większości negatywów znalazły się także w albumach wglądówek, ponadto niektóre z nich występują w postaci odbitek w większych formatach. Warto podkreślić, że powstawały w ciągu kilkudziesięciu lat. Najstarsze – i bodaj najciekawsze z tych obiektów – sięgają drugiej połowy lat czterdziestych XX wieku. Ukazują one zabudowę ulic Szerokiej, Józefa i Ciemnej ze śladami zniszczeń wojennych (ryc. 3), w tym częściowo zrujnowaną synagogę Starą, ponadto sceny handlowe (tzw. tandeta) oraz nagrobki na nowym cmentarzu żydowskim przy ulicy Miodowej¹¹. Najstarsza krakowska bożnica była tematem pracy Hermanowicza również w latach sześćdziesiątych, już po przeprowadzeniu remontu i przejściu jej na cele muzealne (o czym dokładniej piszę w dalszej części artykułu). Zdjęcia przedstawiają sam budynek, zwłaszcza ujęty od strony południowo-zachodniej (ryc. 4), jak i wnętrza z poszczególnymi fragmentami ekspozycji¹². Wśród nich liczną grupę stanowią odbitki stykowe (ponad 40 sztuk), wklejone przez autora do albumu wglądówek zatytułowanego „Kraków III”, w większości niemające odpowiedników w muzealnej kolekcji negatywów¹³. Obszerną dokumentację z tej samej dekady posiada cmentarz przy synagodze Remu, nieco mniej uwagi fotograf poświęcił samej bożnicy¹⁴. Na drugą połowę lat pięćdziesiątych datowane są z kolei ciekawe ujęcia z targu odbywającego się na ulicy Kupa przed synagogą Izaaka (ryc. 5) oraz widok północnej pierzei ulicy Szerokiej¹⁵. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych na błonie fotograficznej Hermanowicz uwiecznił jeszcze inne miejsca, takie jak plac Nowy z tzw. Okrągłakiem, czyli przed-

wojenną rzeźnią rytualną, oraz ulica Józefa z synagogą Wysoką¹⁶. W roku 1980 ponownie fotografował cmentarz sąsiadujący z bożnicą Remu (tym razem w zimowej szacie) oraz wnętrze Starej synagogi¹⁷. W ciągu lat kilkakrotnie odwiedził z aparatem także pasaż między ulicami Józefa i Meiselsa (ryc. 6), wówczas mocno zaniedbany, a obecnie będący celem wycieczek ze względu na fakt, że nakręcono tu kilka scen do filmu *Lista Schindlera* w reżyserii Stevena Spielberga¹⁸. W zbiorach MHK znajduje się również szereg

¹¹ Numery inw. MHK-1717/N/2-3, MHK-1727/N/1-3, MHK-1748/N/2-3, MHK-1803/N/2-3, MHK-1823/N/1, MHK-2004/N/1-3, MHK-2006/N/1-3, MHK-2027/N/1-3 oraz MHK-Fs11531/IX, MHK-Fs11533/IX, MHK-Fs20320/IX, MHK-Fs21488/IX, MHK-Fs21512/IX–MHK-Fs21513/IX.

¹² Numery inw. MHK-1255/N/2, MHK-1499/N/1-3, MHK-1500/N/1-3, MHK-1517/N/1-3, MHK-1640/N/1, MHK-2350/N/1-2, MHK-2392/N/1-3, MHK-2395/N/1, MHK-2455/N/1-2, MHK-2456/N/1-2.

¹³ Nr inw. MHK-Fs13522/IX/623-665.

¹⁴ Numery inw. MHK-1212/N/3, MHK-1226/N/1, MHK-2351/N/1-3, MHK-2352/N/1-2, MHK-2354/N/3, MHK-2356/N/1-3, MHK-2365/N/1-2.

¹⁵ Nr inw. MHK-4248/N/1-3.

¹⁶ Numery inw. MHK-8602/N/117-119, MHK-8602/N/257, MHK-2454/N/2.

¹⁷ Numery inw. MHK-2665/N/2-3, MHK-2666/N/3, MHK-2667/N/3, MHK-2668/N/1-2 oraz MHK-Fs21654/IX.

¹⁸ Numery inw. MHK-1213/N/3, MHK-1634/N/1-3, MHK-1727/N/2, MHK-2355/N/3, MHK-2484/N/1, MHK-4457/N/2-3, MHK-4535/N/1-3 oraz MHK-Fs13285/IX.

Ryc. 3. Ulica Szeroka, druga połowa lat czterdziestych XX w., fot. Henryk Hermanowicz; nr inw. MHK-2027/N/2

Ryc. 4. Stara synagoga – widok od strony południowo-zachodniej, lata sześćdziesiąte XX w., fot. Henryk Hermanowicz; nr inw. MHK-1500/N/2

Ryc. 5. Targ przed synagogą Izaaka, druga połowa lat pięćdziesiątych XX w., fot. Henryk Hermanowicz; nr inw. MHK-4248/N/1

¹⁹ Panoramy Kazimierza – numery inw. MHK-1645/N/3, MHK-1654/N/2-3, MHK-1665/N, MHK-1769/N/1, MHK-4304/N/2; podwórka – numery inw. MHK-1513/N/2, MHK-1625/N/1, MHK-1769/N/3.

²⁰ Oprócz wyżej wymienionych ujęć panoramicznych kamienica widoczna na negatywach o numerach inw. MHK-1879/N/1, MHK-4335/N/3, MHK-4446/N/3.

fotografii ukazujących inne podwórka i zaułki, które trudno zlokalizować, a także ujęcia panoramiczne¹⁹, na których wyróżnia się górująca nad dachami Kazimierza i Stradomia imponująca sylweta kamienicy Ohrensteina, usytuowanej przy ulicy Stradomskiej 27 (róg ulicy Józefa Dietla 42)²⁰. Została ona wzniesiona według projektu Jana Zawiejskiego (1854–1922) w latach 1911–1913 dla żydowskiego kupca Mojżesza Leiba Ohrensteina na miejscu domu należącego do Marcina Feintucha, dziadka architekta. Była to

Ryc. 6. Podwórko kamienicy przy ul. Józefa 12, lata sześćdziesiąte XX w., fot. Henryk Hermanowicz; nr inw. MHK-1634/N/3

największa kamienica czynszowa zbudowana w Krakowie przed I wojną światową, z monumentalną kopułą wieńczącą ścięty narożnik, do dziś stanowiącą charakterystyczny element panoramy tej części miasta²¹.

Na uwagę zasługują też barwne diapozytywy (obrazy pozytywowe na materiale transparentnym) wykonane przez Hermanowicza w latach siedemdziesiątych XX wieku, jednak wśród ponad stu widoków znajdziemy tylko dwa związane z tematyką żydowską – budynek synagogi Remu oraz wejź wymienione podwórko łączące ulice Józefa i Meiselsa²².

Kilkanaście fotografii ukazujących żydowską architekturę Kazimierza znajduje się także w zbiorze negatywów zakupionym w 2012 roku przez Muzeum od ich autora, Janusza Podleckiego (1933–2015), który specjalizował się w tematyce krajoznawczej. Przez wiele lat pracował jako fotoreporter „Dziennika Polskiego”, był też twórcą licznych albumów poświęconych m.in. zabytkom Krakowa. Jego prace cechowała naturalność i dbałość o właściwą kompozycję kadru²³.

Większość z omawianych fotografii Podleckiego to diapozytywy barwne pochodzące z lat osiemdziesiątych XX wieku, na których fotograf uwiecznił m.in. synagogi (Izaaka, Starą, Wysoką i Tempel; ryc. 7), cmentarz przy bożnicy Remu, budynek mykwy przy ulicy Szerokiej 6, kamienicę Ohrensteina oraz wspomniany już pasaż między ulicami Józefa i Meiselsa²⁴. Z kolei wśród negatywów czarno-białych znajdują się cztery ujęcia z terenu Kazimierza wykonane w 1972 roku, w okolicach synagogi Starej (bożnica od zachodu, sąsiadujący z nią ceglany mur wraz z fragmentem babińca południowego, ulica Dajwór z widokiem na atykę synagogi, ulica Bartosza z ujętą fragmentarycznie bożnicą w głębi)²⁵.

W muzealnych zbiorach znajdują się także negatywy barwne z pierwszej połowy lat dziewięćdziesiątych w postaci filmu małoobrazkowego – jest to plon ostatnich lat pracy grafika i fotografa Leszka Jesionkowskiego (ur. 1928), подарowany Muzeum przez autora. Jedno z ujęć ukazuje syna-

Ryc. 7. Ulica Józefa z synagogą Wysoką, lata osiemdziesiąte XX w., fot. Janusz Podlecki; nr inw. MHK-6770/N

gogę Starą od strony północnej, zaś kilkanaście negatywów to zapis jesiennej wizyty na nowym cmentarzu żydowskim przy ulicy Miodowej²⁶ (ryc. 8). Przedstawiają one widoki ogólne, poszczególne nagrobki, a także pomnik ku czci ofiar Holokaustu, wzniesiony ze szczątków rozbitych płyt nagrobnych znajdujący się w pobliżu wejścia na cmentarz.

Ostatnia pozycja o tematyce żydowskiej w kolekcji negatywów to osiem klatek filmu średnioformatowego nieznanego autora, wykonanych zapewne niedługo po wojnie, przedstawiających zniszczoną synagogę postępową (Tempel) przy ulicy Miodowej 24²⁷. Na fotografiach widać odrapane ściany, uszkodzony sufit, gruz zalegający wewnątrz i wokół budynku (ryc. 9). Była to konsekwencja użytkowania bożnicy podczas okupacji niemieckiej – służyła ona wówczas za magazyn i stajnię dla koni. Po odzyskaniu synagogi na cele kultu przeprowadzono doraźne remonty, jednak stan budynku systematycznie się pogarszał, głównie wskutek braku środków na jego ogrzewanie. Sytuacji nie poprawiał fakt, że

²¹ Purchla Jacek: *Jan Zawiejski – architekt przelomu XIX i XX wieku*. Warszawa 1986, s. 219–223.

²² Numery inw. MHK-5338/N i MHK-5340/N.

²³ Turdza Witold: *Secesja w architekturze Krakowa. Fotografie Janusza Podleckiego*. Kraków 2008, s. 28. Katalog wystawy w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa, oddział Kamienica Hipolitów, styczeń – marzec 2008 r. Kurator Witold Turdza.

²⁴ Numery inw. MHK-6667/N, MHK-6669/N, MHK-6685/N, MHK-6769/N–MHK-6771/N, MHK-6795/N, MHK-6839/N, MHK-6854/N–MHK-6860/N.

²⁵ Numery inw. MHK-7169/N–MHK-7172/N.

²⁶ Numery inw. MHK-8330/N/3 oraz MHK-8672/N/1-13 i 17.

²⁷ Nr inw. MHK-497/N/1-8.

Ryc. 8. Nowy cmentarz żydowski przy ul. Miodowej, pierwsza połowa lat dziewięćdziesiątych XX w., fot. Leszek Jesionkowski; nr inw. MHK-8672/N/13

bożnicy nie udało się wpisać na listę zabytków, co zmniejszało możliwości uzyskania dofinansowania. W połowie lat osiemdziesiątych synagogą zainteresował się Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa, dzięki czemu udało się przeprowadzić gruntowny remont, który przywrócił budynkowi dawny blask. Rewaloryzacja została sfinansowana głównie dzięki wsparciu nowojorskiej organizacji World Monuments Fund i zakończyła się w roku 2000²⁸.

Spośród odbitek fotograficznych najciekawszy zbiór ukazujący żydowski Kazimierz to cykl zdjęć autorstwa Eugeniusza Wilczyka (1931–1990)²⁹. Nie są one rozproszone pośród licznych widoków, jak w przypadku wyżej omówio-

²⁸ Pasierski Piotr: Synagoga Tempel w Krakowie po 1945 i jej społeczność. W: *Synagoga Tempel i środowisko krakowskich Żydów postępowych*. Red. Michał Galas. Kraków–Budapeszt 2012, s. 129–133.

²⁹ Numery inw. MHK-Fs8300/IX–MHK-Fs8348/IX.

³⁰ Eugeniusz Wilczyk. *Kartki z niewydanego albumu* [online]. Związek Polskich Artystów Fotografików [dostęp 23 czerwca 2016 r.]. Dostępny w internecie: <http://www.zpaf.pl/aktualnosci/wilczyk-kartki-zna-fafl>.

³¹ *Śladami żydowskiej kultury*. „Dziennik Polski” 1988, nr 109, z 10 maja, s. 6; Makuch Janusz: Początki Festiwalu Kultury Żydowskiej w Krakowie, 1988–1992. W: *Byliśmy...*, s. 97–99.

³² *Encyklopedia Krakowa*. Red. prowadzący Antoni Henryk Stachowski. Warszawa–Kraków 2000, s. 833.

Ryc. 9. Zdeastrowane wnętrze synagogi Tempel, po 1945 r., autor fot. nieznan; nr inw. MHK-497/N/6

nych negatywów Hermanowicza, Podleckiego i Jesionkowskiego, lecz stanowią zwartą, jednolitą całość. Zdjęcia te powstały na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. Ich autor, z wykształcenia historyk sztuki, z zawodu wieloletni kierownik pracowni fotograficznej Pracowni Konserwacji Zabytków w Krakowie, dobrze znał Kazimierz, gdyż urodził się na pobliskich Grzegórkach i uczęszczał do szkoły podstawowej przy ulicy Miodowej. Dokumentowanie dawnej dzielnicy żydowskiej rozpoczął w momencie, gdy zaczęły się tu dokonywać istotne zmiany związane z podjęciem badań archeologicznych i prac renowacyjnych. Pragnąc utrwalić Kazimierz swojego dzieciństwa, wykonywał fotografie pod kątem publikacji albumowej, nie znalazł jednak wydawcy³⁰. Jego dzieła ujrzaly światło dzienne dopiero na wystawie zatytułowanej *Kartki z albumu (Kazimierz lat 50-tych)*, którą zaprezentowano w Młodzieżowym Domu Kultury mieszczącym się w synagodze Wolfa Poppera przy ulicy Szerokiej 16, w ramach pierwszej edycji Festiwalu Kultury Żydowskiej w maju 1988 roku. Trzon festiwalu stanowił przegląd filmów o tematyce żydowskiej i sesja naukowa *Żydzi i Polacy – spotkanie kultur*. Wernisaz wystawy Wilczyka był jedną z atrakcji Dnia Żydowskiego Kazimierza³¹. Po zakończeniu ekspozycji 49 odbitek naklejonych na tekturowy podkład, w formacie zbliżonym do A4, zakupiono do zbiorów muzealnych.

W opisywanym cyklu najlicniejszą grupę stanowi kilkanaście ujęć dotyczących cmentarza przy bożnicy Remu (ryc. 10), wykonanych w związku z prowadzonymi tam w latach 1959–1960 badaniami archeologicznymi, którymi kierował Kazimierz Radwański (1924–2015), zatrudniony wówczas na stanowisku archeologa miejskiego, później przez długie lata pełniący funkcję dyrektora Muzeum Archeologicznego w Krakowie³². Ukazują one widoki ogólne cmentarza wraz z zabudową sąsiednich ulic w tle oraz fragmenty zniszczonych nagrobków odnalezionych podczas wykopaliisk. Dzięki dotacji Międzynarodowej Organizacji Pomocy Żydom Joint Distribution Committee przeprowa-

Ryc. 10. Cmentarz przy bożnicy Remu, ok. 1960 r., fot. Eugeniusz Wilczyk; nr inw. MHK-Fs8306/IX

dzono wówczas prace porządkowe, odkrywkowe i konserwatorskie, w wyniku których zrekonstruowano i ustawiono aż 706 nagrobków³³. Wiele z nich było bogato dekorowanych i odznaczało się dużymi walorami artystycznymi, a ich wartość podnosił bardzo dobry stan zachowania zdobień³⁴.

Atutem fotografii Wilczyka jest fakt, że na wielu z nich widoczne są nie tylko zabudowania, ale też sceny z życia codziennego powojennych mieszkańców Kazimierza, powoli osuwających tę przestrzeń. Fotograf uwiecznił m.in. dzieci bawiące się na ulicy Szerokiej przed bramą synagogi Poppersa (ryc. 11), pranie suszące się na sznurach na tyłach synagogi Wysokiej, targ na placu Nowym czy przechodniów na ulicach. Na innych zdjęciach widzimy – na ogół zaniedbane – budynki, takie jak synagoga postępową, nieistniejący obecnie domek szamesa – woznego synagogi Remu, synagoga Stara (od strony ulicy Dajwór i placu Bawół), bożnice Kupa (ujęta z ulic Kupa i Miodowej), Izaaka, Wysoka, kamienice przy ulicach Meiselsa, Izaaka, Bożego Ciała, Krakowskiej, Józefa (tu uwagę przyciąga świeżo odnowiony, otynkowany dom pod nr. 44, kontrastujący z odrapanymi sąsiednimi budynkami), Miodowej, Ciemnej, zapuszczone podwórka (w tym pasaż łączący ulice Józefa i Meiselsa). Fotografie te ukazują Kazimierz – jak trafnie zauważył Wojciech Wilczyk, syn autora zdjęć i kontynuator jego fotograficznych pasji – „w stanie pustki i zawieszenia”³⁵ pomiędzy nieodwołalnie minioną przeszłością a niepewnie rysującą się przyszłością.

Zwartą całość stanowią fotografie autorstwa Daniela Zawadzkiego (1918–1981), kierownika Pracowni Fotograficznej MHK, zatrudnionego w latach 1953–1966³⁶, wykonane

w związku z wyżej opisanymi badaniami archeologicznymi przeprowadzonymi na cmentarzu przy synagodze Remu³⁷. Odbitki (w liczbie ponad 50) dokumentują zarówno prace toczone na terenie cmentarza i przy murze cmentarnym (ryc. 12), jak i poszczególne nagrobki, które wówczas odnaleziono. Część z nich posłużyła jako materiał ilustracyjny do omawiającego efekty wykopaliisk artykułu Kazimierza Radwańskiego zamieszczonego w „Biuletynie Krakowskim”³⁸. Niektóre z fotografii ukazujących nagrobki mogą być nieco późniejsze i pochodzić z początku lat sześćdziesiątych XX wieku. Wiele nagrobków zachwyca bogatą ornamentyką, często o znaczeniu symbolicznym.

³³ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*. T. 4. *Miasto Kraków*. Cz. 6. *Kazimierz i Stradom – judaica: bóżnice, budowle publiczne i cmentarze*. Red. Irena Rejduch-Samkowa, Jan Samek. Warszawa 1995, s. 47.

³⁴ Świszczowski Stefan: *Renesansowy nekropol żydowski w Krakowie*. „Dziennik Polski” 1959, nr 218, z 13–14 września, s. 7.

³⁵ *Eugeniusz Wilczyk...*

³⁶ *Fotografia. Katalog zbiorów*. Red. nauk. Mariusz Hermansdorfer, oprac. Adama Sobota. Wrocław 2007, s. 419; Archiwum MHK (dalej cyt. AMHK), nr inw. 800/62.

³⁷ Numery inw. MHK-Fs20291/IX/1-6 i MHK-Fs21375/IX/1-28 oraz MHK-92/VII Fot–MHK-109/VII Fot i MHK-151/VII Fot–MHK-152/VII Fot.

³⁸ Radwański Kazimierz: *Odkrycie renesansowych i barokowych nagrobków żydowskich na cmentarzu Remu w Krakowie*. „Biuletyn Krakowski” 1960, nr 2, s. 62–72.

Ryc. 11. Dzieci na ul. Szerokiej, ok. 1960 r., fot. Eugeniusz Wilczyk; nr inw. MHK-Fs8318/IX

Zawadzki jest także autorem zdjęć ukazujących Kazimierz w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych, na których uwiecznił zabudowę ulic Szerokiej, Józefa i Kupa³⁹. Widoczne na nich budynki noszą nadal piętno wojennych zniszczeń – przykładem ilustrująca niniejszy artykuł fotografia przedstawiająca wschodnią pierzeję ulicy Szerokiej (ryc. 13). Fotografie dokumentują jednak również dokonujące się zmiany, np. wymianę nawierzchni ulicy Szerokiej, rozbiórkę domu szamesa przy synagodze Remu czy budowę nowego domu na rogu ulic Józefa i Szerokiej.

Bogatą dokumentację fotograficzną nagrobków odkrytych na cmentarzu przy synagodze Remu w trakcie badań archeologicznych uzupełniają kilkadziesiąt zdjęć, które zostały wykonane przez Andrzeja Pollo⁴⁰, Janusza Pagaczewskiego⁴¹ i anonimowego autora⁴². Andrzej Pollo (1939–2001) był z wykształcenia artystą malarzem i historykiem sztuki, w latach 1962–1969 pracował w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa, gdzie

zajmował m.in. stanowisko kierownika oddziału judaistycznego⁴³. Z kolei Janusz Pagaczewski (1906–1975) był doktorem filozofii, seismologiem i popularyzatorem astronomii, kierował Obserwatorium Seismologicznym Polskiej Akademii Nauk w Krakowie⁴⁴. Interesował się historią astronomii, badał zagadnienia związane z obserwacjami prowadzonymi przez Mikołaja Kopernika. Nie wiadomo, dlaczego zajął się dokumentowaniem żydowskich zabytków – tematyka ta wydaje się dość odległa od jego zawodowych zainteresowań. Warto zwrócić uwagę na fakt, że wszystkie wykonane przezeń odbitki, ofiarowane przez rodzinę po śmierci Pagaczewskiego, opatrzone są pieczętą z nazwiskiem i adresem autora oraz odręcznym podpisem i datą 1963. Oprócz ponad 90 wizerunków nagrobków z cmentarza przy synagodze Remu w spuściźnie tej znalazły się dwie odbitki przedstawiające nagrobek malarza Maurycego Gottlieba (1856–1879) na nowym cmentarzu żydowskim przy ulicy Miodowej⁴⁵, jedno zdjęcie ukazujące fragment odrapanej

³⁹ Numery inw. MHK-Fs20049/IX, MHK-Fs20078/IX, MHK-Fs20104/IX, MHK-Fs20107/IX–MHK-Fs20113/IX, MHK-Fs20356/IX, MHK-Fs20360/IX–MHK-Fs20361/IX, MHK-Fs20397/IX.

⁴⁰ Numery inw. MHK-110/VII Fot–MHK-141/VII Fot, MHK-159/VII Fot–MHK-167/VII Fot, MHK-169/VII Fot–MHK-171/VII Fot.

⁴¹ Numery inw. MHK-334/VII Fot–MHK-423/VII Fot.

⁴² Numery inw. MHK-83/VII Fot–MHK-89/VII Fot.

⁴³ Sołtysówna Aldona: *Andrzej Pollo (1939–2001)*. „Biuletyn

Historii Sztuki” 2007, t. 69, nr 1–2, s. 162–164; AMHK, nr inw. 801/46.

⁴⁴ Janusz Pagaczewski (1906–1975) – astronom i seismolog, odkrywca obserwatoriów Mikołaja Kopernika [online]. Białczyński. Oficjalna strona Czesława Białczyńskiego, 16 lutego 2010 r. [dostęp 18 kwietnia 2017 r.]. Dostępny w internecie: <http://bialczyński.pl/2010/02/16/janusz-pagaczewski-1906-1975-astronom-i-seismolog/>; nekrologi Janusza Pagaczewskiego. „Dziennik Polski” 1975, nr 235, z 24–26 października, s. 11.

⁴⁵ Nr inw. MHK-333/VII Fot/1–2.

Ryc. 12. Prace archeologiczne na cmentarzu przy synagodze Remu, 1959, fot. Daniel Zawadzki; nr inw. MHK-Fs21375/IX/7

fasady synagogi Wysokiej wykonane przez Jana Kurkiewicza⁴⁶ oraz szereg fotografii żydowskich zabytków spoza Krakowa, które omawiam dokładniej w dalszej części artykułu.

Jeśli natomiast chodzi o fotografie dotyczące najważniejszego żydowskiego zabytku z terenu Kazimierza, czyli synagogi Starej, szczególne walory dokumentacyjne posiada sześć zdjęć wykonanych wkrótce po 1945 roku⁴⁷. W czasie wojny najstarsza z krakowskich synagog uległa zniszczeniu. Okupanci zagrabilili cenne wyposażenie (zabytkowe świeczniki i żyrandole) i przez pewien czas użytkowali obiekt jako magazyn, który w roku 1941 został zlikwidowany. Niemcy dokonali wówczas rozbiórki sklepienia hali głównej, a otwory okienne i drzwiowe pozbawili stolarki. W efekcie tych działań gmach znajdował się w stanie ruiny i groził zawaleniem, co ilustrują omawiane fotografie⁴⁸.

W 1962 roku powstało 11 fotografii wykonanych przez pracownika Studia Małych Form Filmowych Se-Ma-For

Ryc. 13. Wschodnia pierzeja ul. Szerokiej, lipiec 1963 r., fot. Daniel Zawadzki; nr inw. MHK-Fs20104/IX

w Łodzi dotyczących synagogi Starej i cmentarza przy synagodze Remu⁴⁹ oraz dwie ukazujące wnętrze głównej sali modlitewnej w synagodze Starej, których twórcą i ofiarodawcą był Jerzy Tomaszewski (1924–2016), znany jako autor dokumentacji fotograficznej powstania warszawskiego⁵⁰. Na lata sześćdziesiąte należy datować także odbitkę przedstawiającą zachodnią elewację synagogi Starej, wykonaną przez fotografa Franciszka Bednarza⁵¹.

Warto też zwrócić uwagę na jedną z prac Tadeusza Chrzanowskiego (1926–2006), wybitnego historyka sztuki i krytyka, który tajników fotografowania nauczył się od ojczyma, Włodzimierza Puchalskiego (1909–1979), specjalizującego się w tematyce przyrodniczej. Chrzanowski w młodości przez wiele lat pracował jako inwentaryzator dzieł sztuki, sporządzając liczne fotografie dokumentacyjne, niepozbawione jednak walorów artystycznych⁵². Jedno ze zdjęć umieszczonych w tece autorskiej Chrzanowskiego ma naniesioną na odwrocie datę 1953 i ukazuje wielokrotnie już wspomniany pasaż łączący ulice Józefa i Meiselsa⁵³ – zaniebdany, odrapany, lecz pełen uroku dzięki tajemniczej grze światła i cienia, tak charakterystycznej dla twórczości tego autora.

W muzealnych zbiorach znajduje się ponadto kilka fotografii przekazanych w darze przez Przedsiębiorstwo Państwowe Pracownie Konserwacji Zabytków w Krakowie, wykonanych w latach 1954–1955 przez Kazimierza Nowackiego (1928–1996), kierownika tamtejszej pracowni fototechnicznej w latach 1954–1966, z wykształcenia historyka sztuki i teatrologa, późniejszego kierownika oddziału teatralnego MHK i dyrektora Muzeum Narodowego⁵⁴. Część z nich dotyczy wątków żydowskich – ukazują kamienice przy ulicy Szerokiej, detal

⁴⁶ Nr inw. MHK-332/VII Fot.

⁴⁷ Numery inw. MHK-73/VII Fot–MHK-78/VII Fot. Dwie fotografie to dokumentacja pochodząca z Pracowni Konserwacji Zabytków, pozostałe są nieznanego autorstwa.

⁴⁸ Ludwikowski Leszek: *Stara Bóżnica na Kazimierzu w Krakowie*. Kraków 1981, s. 36–45, Stendig Jakub: *Dewastacja cmentarza, bóżnic i zabytków żydowskich Krakowa podczas okupacji hitlerowskiej*. W: *W 3-cią rocznicę zagłady ghetta w Krakowie*. Kraków 1946, s. 183–189.

⁴⁹ Numery inw. MHK-Fs21372/IX/1-7 i MHK-Fs21373/IX/1-4.

⁵⁰ Nr inw. MHK-Fs21374/IX/1–2.

⁵¹ Nr inw. MHK-Fs21566/IX.

⁵² Baranowa Anna: *Gdzieś w Europie*. Fotografie Tadeusza Chrzanowskiego. W: *Tadeusz Chrzanowski: fotografik*. [Kraków] 2008, s. 3–6; Tadeusz Chrzanowski (1926–2006). W: *Tadeusz Chrzanowski...*, s. 31–32.

⁵³ Nr inw. MHK-Fs8357/IX/8.

⁵⁴ Pałka-Konieczko Małgorzata: *Kazimierz Nowacki (1928–1996)*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2002, z. 21, s. 193.

Ryc. 14. Wielka mykwa przy ul. Szerokiej 6, ok. 1976 r., autor fot. nieznanym; nr inw. MHK-Fs13648/IX

rzeźbiarski z wnętrza kamienicy Landauów przy ulicy Szerokiej 2 (półkolumna odkryta podczas renowacji), aron ha-kodesz w bożnicy Remu oraz widok na tę synagogę od strony cmentarza⁵⁵. Z Pracownią Konserwacji Zabytków związany jest także album ofiarowany przewodniczącemu Miejskiej Rady Narodowej Zbigniewowi Skolickiemu w 1967 roku z okazji zakończenia remontu wieży Ratuszowej. Zawiera on m.in. pięć fotografii przedstawiających żydowskie zabytki z terenu Kazimierza⁵⁶. Powstały na początku lat sześćdziesiątych, ich autor nie jest znany. Na jednym ze zdjęć widać zdewastowane wnętrze sieni synagogi Wysokiej, trzy ukazują synagogę Poppera w trakcie prac renowacyjnych (gmach od strony dziedzińca otoczony rusztowaniem, robotnicy przy pracy), ostatnie – wnętrze głównej sali synagogi Starej z bimą i aron ha-kodeszem.

Fotograficzną dokumentację ulicy Szerokiej dopełnia seria 12 niewielkich odbitek nieznanego autorstwa z początku lat sześćdziesiątych XX wieku, przekazanych w darze w 1997 roku przez pracującą w MHK Stanisławę Opalińską⁵⁷. Uwiecznione zostały na nich fasady kamienic, a także zniszczona brama wiodąca na dziedziniec synagogi Poppera. Ukazują one zupełnie inny obraz miejsca, które dziś jest turystycznym centrum Kazimierza, pełnym hoteli i obiektów gastronomicznych.

Nie znamy również autora zdjęć wykonanych około 1976 roku, podarowanych anonimowo Muzeum w 1997 roku⁵⁸. Trzy ujęcia dotyczą cmentarza przy synagodze Remu (ukazują mur skomponowany z pozostałości nagrobków odnalezionych w trakcie badań archeologicznych oraz

Ryc. 15. Wnętrze synagogi Remu, 1988, autor fot. nieznanym; nr inw. MHK-Fs11557/IX

dwa ujęte fragmentarycznie nagrobki: nieznanego kapłana i XVII-wiecznego rabina Jom Tow Hellera), dwa – synagogi Remu (fragment budynku ujęty z wewnętrznego dziedzińca oraz fragment otaczającego go muru z bramą wejściową), jedno przedstawia renesansowy portal w przedsionku synagogi Starej i widoczne fragmentarycznie wnętrze sali modlitwowej. Na ostatnim ukazany jest budynek wielkiej mykwy przy ulicy Szerokiej 6, tuż po kapitalnym remoncie przeprowadzonym w latach 1975–1976 (ryc. 14). Dwukondygnacyjną bryłę podniesiono wówczas o użytkowe poddasze przykryte wielospadowym dachem, nadając mu formę, która istnieje do dziś⁵⁹.

Szereg fotografii pochodzi z lat osiemdziesiątych XX wieku. Wśród nich znajdują się trzy wykonane wewnątrz synagogi postępowej (autorem jednej z nich jest Studio Małych Form Filmowych Se-Ma-For w Łodzi, dwóch pozostałych Jerzy Ochoński)⁶⁰. Dysponujemy ponadto dokładną dokumentacją fotograficzną wnętrza sali modlitwowej w synagodze Remu pochodzącą z tego okresu (dwie fotografie ze Studia Se-Ma-For, 20 nieznanego autorstwa)⁶¹. Na zdjęciach widoczne są elementy wyposażenia bożnicy: bima, aron ha-kodesz oraz drewniane ławki z modlitwnikami leżącymi na pulpitych (ryc. 15).

Fotografie ukazujące elementy obrzędowości żydowskiej są niestety bardzo nieliczne. Z pewnością trzeba wspomnieć o dwóch zdjęciach datowanych na około 1981 rok⁶² autorstwa pracownika MHK, Andrzeja Malika, obecnie zajmującego stanowisko głównego inwentaryzatora. Ukazują one drewniany szałas (kuczkę) wzniesiony na dziedzińcu

⁵⁵ Numery inw. MHK-Fs20144/IX–MHK-Fs20146/IX, MHK-Fs20148/IX.

⁵⁶ Numery inw. MHK-Fs15804/IX/16, 25-27, 29.

⁵⁷ Numery inw. MHK-Fs13559/IX–MHK-Fs13570/IX.

⁵⁸ Numery inw. MHK-Fs13642/IX/1-3, MHK-Fs13643/IX/1-2, MHK-Fs13644/IX/1-2, MHK-Fs13645/IX–MHK-Fs13648/IX.

⁵⁹ Jakimyszyn Anna: *Mykwa. Dzieje żydowskiej łaźni rytualnej przy ul. Szerokiej w Krakowie*. Kraków–Budapeszt 2012, s. 87.

⁶⁰ Numery inw. MHK-Fs11539/IX–MHK-Fs11541/IX

⁶¹ Numery inw. MHK-Fs11542/IX–MHK-Fs11563/IX.

⁶² Numery inw. MHK-Fs11537/IX i MHK-Fs11538/IX.

Ryc. 16. Kamienica przy ul. Paulińskiej 24 z reklamą firmy produkującej tałesy, początek lat siedemdziesiątych XX w., autor fot. nieznan; nr inw. MHK-Fs11536/IX

synagogi Remu z okazji święta Sukkot, obchodzonego na pamiątkę pobytu Izraelitów na pustyni po wyjściu z Egiptu. Ciekawym reliktem żydowskiej przeszłości Kazimierza jest także ujęcie kamienicy przy ulicy Paulińskiej 24, z zachowanym przedwojennym napisem reklamowym informującym o wyrobie tałesów (ryc. 16), wykonane na początku lat siedemdziesiątych minionego stulecia⁶³.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na trzy barwne odbitki w formacie zbliżonym do A3 wykonane przez Ryszarda Czernowa (ur. 1959), operatora filmowego i fotografa, autora cyklu *Mury Kazimierza*⁶⁴. Powstały w 1992 roku i zostały подарowane Muzeum przez ich twórcę. Przedstawiają ujęty z góry cmentarz przy synagodze Remu, fragment ściany budynku dawnej modlitowni przy ulicy Józefa 42 ozdobiony gwiazdą Dawida oraz fragment bardzo zaniedbanego podwórka przy ulicy Ciemnej 5.

Pod względem technicznym wyjątkowa jest praca fotografa Michała Grychowskiego, ukazująca kamienice na skrzyżowaniu ulic Kupa i Izaaka⁶⁵. Była ona prezentowana w 2004 roku na wystawie w Kamienicy Hipolitów, a następnie została подарowana do zbiorów przez autora (wraz z dwiema innymi). Ekspozycja zatytułowana *Barwy czasu* zorganizowana została w ramach Miesiąca Fotografii i podejmowała temat nieuchronności przemijania⁶⁶. Widok z lat osiemdziesiątych XX wieku na odbitce zyskał nowe oblicze dzięki obróbce cyfrowej przez zastosowanie techniki izohelii. Silny kontrast i niebieskawy odcień nadają zdjęciu niezwykły, nieco odrealniony charakter.

W zbiorach MHK znajduje się także grupa fotografii dotyczących żydowskich zabytków spoza Krakowa. Ich proveniencja jest dwójaka. Część z nich to dokumentacja

Ryc. 17. Zdeastowane wnętrze synagogi Starej, druga połowa lat czterdziestych XX w., fot. Henryk Hermanowicz; nr inw. MHK-2006/N/3

związana z inwentaryzacją zabytków żydowskich, której prowadzenie należało do zadań Muzeum Historii Żydów w Starej Synagodze, w związku z czym postulowano nawet utworzenie odrębnej pracowni fotograficznej⁶⁷. Taki charakter mają fotografie z lat sześćdziesiątych XX wieku autorstwa Andrzeja Pollo – kilkadziesiąt ujęć ukazujących cmentarze żydowskie w Bochni i Nowym Wiśniczu oraz zabudowania fermy w pobliskich Kopalinach, która w czasie wojny miała stanowić punkt kontaktowy żydowskiego ruchu oporu⁶⁸. Ponad sto zdjęć wykonanych w tym samym okresie przez Janusza Pagaczewskiego dokumentuje wygląd zabytkowego kirkutu w Lesku, zaś jedno ukazuje synagogę w tej miejscowości⁶⁹. Pagaczewski jest również autorem dwóch reprodukcji

⁶³ Numery inw. MHK-Fs11536/IX.

⁶⁴ Numery inw. MHK-Fs11326/IX–MHK-Fs11328/IX.

⁶⁵ Numery inw. MHK-Fs15808/IX.

⁶⁶ *Barwy czasu. Kronika Krakowska*. „Dziennik Polski” 2004, nr 263, z 9 listopada, s. II.

⁶⁷ Dobrzycki Jerzy: „Zarys charakterystyki i zasad organizacyjnych przyszłego Muzeum Historii Żydów w Krakowie, 27.02.1956”. AMHK, nr inw. 1/7, I-Nauk. 6/56, s. 10.

⁶⁸ Numery inw. MHK-142/VII Fot–MHK-143/VII Fot, MHK-150/VII Fot, MHK-153/VII Fot–MHK-157/VII Fot, MHK-204/VII Fot–MHK-244/VII Fot.

⁶⁹ Numery inw. MHK-173/VII Fot–MHK-200/VII Fot, MHK-248/VII Fot–MHK-326/VII Fot, MHK-366/VII Fot.

Ryc. 18. Uroczystość przekazania synagogi Starej Muzeum Historycznemu Miasta Krakowa – przemawia dyrektor Jerzy Dobrzycki, 30 kwietnia 1959 r., fot. Daniel Zawadzki; nr inw. MHK-Fs20687/IX/2

przedwojennej fotografii przedstawiającej wnętrze synagogi w Goraju na Lubelszczyźnie, doszczętnie zburzonej przez Niemców w latach 1940–1941⁷⁰, oraz trzech ujęć ukazujących ruiny cmentarza żydowskiego w Warszawie na Bródnie, zdewastowanego podczas II wojny światowej⁷¹. Część z tych fotografii zakupiono z dotacji Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce, zaś reszta została подарowana przez rodzinę autora.

Pozostałe obiekty trafiły do zbiorów w związku z pomysłem, aby Stara Synagoga gromadziła muzealia dokumentujące kulturę żydowską nie tylko w Krakowie, ale na terenie całej historycznej Galicji i innych ziem polskich. Posiadamy zatem kilkanaście zdjęć (czarno-białych i barwnych) wykonanych w latach dziewięćdziesiątych przez Francuza Jean-Pierre'a Sabsouba, ukazujących zabytki z terenu dzisiejszej Ukrainy: synagogi w Bełzie, Drohobyczu, Żółkwi i Lwowie

oraz cmentarze żydowskie w Bełzie i Brodach⁷². Ponadto w muzealnych zbiorach znajduje się seria 10 anonimowych fotografii z 1974 roku przedstawiających zrujnowaną, pozbawioną dachu i okien synagogę w Rymanowie na Podkarpaciu, z resztkami polichromii we wnętrzu (obecnie w trakcie prac renowacyjnych), a także zdjęcia ukazujące bożnicę w Pleszewie w Wielkopolsce (później przebudowaną i służącą jako magazyn), Nowym Sączu (wnętrze po przystosowaniu do celów muzealnych), Kazimierzu Dolnym (ówczesne kino Wisła), fragment niezidentyfikowanej bożnicy w Łodzi oraz wnętrze domu przedpogrzebowego przy tamtejszym cmentarzu⁷³. Pochodzą one z okresu od lat siedemdziesiątych do dziewięćdziesiątych XX wieku, trafiły do Muzeum jako spontaniczne dary autorów i stanowią dość przypadkowy zbiór.

Drugi wątek tematyczny obejmuje przede wszystkim uroczystości związane z pierwszym okresem funkcjonowania muzealnego oddziału judaistycznego działającego w Starej Synagodze⁷⁴. Jest to dokumentacja własna Pracowni Fotograficznej MHK, autorstwa Daniela Zawadzkiego i Józefa Korzeniowskiego (1944–2014), jego następcy na stanowisku kierownika pracowni⁷⁵.

Po zakończeniu wojny najstarsza z krakowskich synagog znajdowała się w opłakanym stanie (ryc. 17). Początkowo dokonano jedynie prowizorycznego zabezpieczenia budynku, zaś w latach 1956–1959, dzięki funduszom społecznym, przeprowadzono gruntowne prace rekonstrukcyjno-renowacyjne, a także zaadaptowano bożnicę na obiekt muzealny, zgodnie z decyzją Żydowskiej Kongregacji Wyznaniowej o powierzeniu synagogi Muzeum Historycznemu Miasta Krakowa w wieczyste użytkowanie w celu utworzenia Mu-

⁷⁰ Numery inw. MHK-327/VII Fot–MHK-328/VII Fot.

⁷¹ Numery inw. MHK-329/VII Fot–MHK-331/VII Fot.

⁷² Numery inw. MHK-Fs11895/IX–MHK-Fs11903/IX, MHK-Fs12798/IX, MHK-Fs14983/IX–MHK-Fs14987/IX.

⁷³ Numery inw. MHK-Fs11564/IX–MHK-Fs11594/IX.

⁷⁴ Pomijam fotografie dokumentujące uroczystości w Aptece pod Orłem, które jako związane z tematem miejsc pamięci omawia Mateusz Niemiec w artykule zamieszczonym w niniejszym roczniku.

⁷⁵ Gawrońska Anna: *Józef Korzeniowski (1944–2014)*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2014, z. 32, s. 511–512.

Ryc. 19. Uroczystość przekazania synagogi Starej Muzeum Historycznemu Miasta Krakowa – wiceprzewodniczący Rady Narodowej Miasta Krakowa Jan Garlicki wręcza klucze dyrektorowi Jerzemu Dobrzyckiemu, 30 kwietnia 1959 r., fot. Daniel Zawadzki; nr inw. MHK-Fs20687/IX/10

zeum Historii Żydów⁷⁶. Na uwagę zasługuje fakt, że według pierwotnej koncepcji ówczesnego dyrektora MHK, Jerzego Dobrzyckiego (1900–1972), największą atrakcją przyszłego muzeum miała stanowić nie tyle ekspozycja, co sam zabytkowy budynek, a zwłaszcza zrekonstruowana sala główna⁷⁷.

Oficjalna uroczystość przekazania synagogi Starej przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej i Społeczny Fundusz Odnowy Zabytków (SFOZ) miała miejsce 30 kwietnia 1959 roku. Na uwagę zasługuje fakt, że tego samego dnia oddano po renowacji także dwa inne obiekty zabytkowe: Muzeum Książąt Czartoryskich i Sukiennice⁷⁸. Zdjęcia wykonane zarówno na placu przed synagogą, jak i wewnątrz budynku ukazują licznie zgromadzonych gości⁷⁹. Wśród nich dostrzec można posła Bolesława Drobnera (1883–1968), który jako inicjator powstania SFOZ miał znaczący wkład w odbudowę krakowskich zabytków, w tym synagogi Starej. Na kolejnych fotografiach widzieć przemawiających oficjeli: dyrektora MHK Jerzego Dobrzyckiego (ryc. 18) i prezesa Żydowskiej Kongregacji Wyznaniowej Macieja Jakubowicza (1911–1979) oraz symboliczny moment wręczenia kluczy do synagogi dyrektorowi Dobrzyckiemu przez reprezentującego lokalne władze Jana Garlickiego (1914–1989), zastępcę przewodniczącego Rady Narodowej Miasta Krakowa (ryc. 19).

Niemal rok później, 14 kwietnia 1960 roku, miała miejsce kolejna ważna uroczystość w Starej Synagodze – przekazanie muzealiów подарowanych przez Ministerstwo Spraw Religijnych Izraela. Z tym wydarzeniem łączy się dwa zdjęcia nieznanego autorstwa⁸⁰: pierwsze z nich przedstawia przekazany wówczas obraz *Koncert Jankiela*, namalowany w la-

tach osiemdziesiątych XIX wieku przez Maurycygo Trębacza (1861–1941)⁸¹, drugie – oględziny darów w Jerozolimie przed ich wysyłką do Polski, w obecności posła PRL w Izraelu Antoniego Bidy (1898–1980) i izraelskiego ministra spraw religijnych Yaakova Moshe Toledano (1880–1960;

⁷⁶ Adaptację budynku na cele muzealne omawia: Duda Eugeniusz: Historia i architektura synagogi Starej od XVI wieku po jej adaptację na muzeum po II wojnie światowej. W: *Ostoja tradycji*. Kraków 2016, s. 106–109. Katalog wystawy w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa, oddział Stara Synagoga, 22 grudnia 2016 r. – 30 listopada 2018 r. Kurator Eugeniusz Duda.

⁷⁷ Dobrzycki Jerzy: „Zarys...”, s. 4–5.

⁷⁸ W przeddzień święta 1 Maja przekazano po odnowieniu trzy obiekty kulturalne. „Gazeta Krakowska” 1959, nr 103, z 1 maja, s. 6.

⁷⁹ Numery inw. MHK-Fs20686/IX/1-5, MHK-Fs20687/IX/1-10, MHK-27/VII Fot–MHK-41/VII Fot, MHK-43/VII Fot–MHK-46/VII Fot. Fotografie z kolekcji Fs-IX zostały wykonane przez Daniela Zawadzkiego, opatrzone są pieczęcią z nazwiskiem autora. Autora fotografii z kolekcji Fs-VII trudno jednoznacznie ustalić, pewne podobieństwo niektórych ujęć mogłoby wskazywać na Zawadzkiego, natomiast w księdze inwentarzowej pojawia się, dopisane wtórnie, nazwisko Jerzego Kłysika, który pracował w MHK na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. i współorganizował muzealną Pracownię Fotograficzną. AMHK, nr inw. 800/24.

⁸⁰ Nr inw. MHK-Fs21199/IX/1-2.

⁸¹ Obraz ten (pastel na tekturze) do dziś znajduje się w zbiorach MHK, nr inw. MHK-359/VII.

Ryc. 20. Oględziny judaików ofiarowanych przez Ministerstwo Spraw Religijnych Izraela Muzeum Historycznemu Miasta Krakowa – w centrum poseł PRL w Izraelu Antoni Bida, obok minister Yaakov Moshe Toledano, kwiecień 1960 r., autor fot. nieznan; nr inw. MHK-Fs21199/IX/2

ryc. 20). Oprócz obrazu znalazły się wśród nich wyroby rzemiosła artystycznego: lichterze, wskaźnik do Tory i pojemnik na wonności.

Ponadto Muzeum posiada 19 zdjęć Daniela Zawadzkiego wykonanych w czasie uroczystości przekazania judaików⁸². Ukazują one licznie zgromadzonych gości, wśród których możemy dostrzec m.in. Bolesława Drobnera z żoną i pisarkę Hannę Mortkowicz-Olczakową. Na fotografiach uwiecznieni zostali także dyrektor Dobrzycki i reprezentujący władze izraelskie minister pełnomocny Rehavam Amir, którzy wygłosili okolicznościowe przemówienia. Dobrzycki tak wspominał doniosły moment przejścia bożnicy na cele muzealne: „Radowaliśmy się wówczas wszyscy, że do skarbnicy pamiątek starego Krakowa przywrócony został pełen piękna

i wielowiekowej wymowy drogocenny klejnot architektury zabytkowej, uwodząca przedziwnym urokiem odbudowanych śmiałych kamiennych filarów i krzyżowych sklepień najstarsza i najdosłojniejsza ongiś świątynia Żydów polskich”⁸³. Odbudowę synagogi dyrektor uznał za „wymowny symbol triumfu piękna i dobra nad nienawiścią i zbrodnią”⁸⁴.

Kolejne zdjęcia powstały w trakcie wernisaży wystaw zorganizowanych przez oddział judaistyczny. Ponad 20 ujęć wykonano podczas otwarcia dla publiczności ekspozycji inauguracyjnej jego działalności wystawienniczą 23 kwietnia 1961 roku⁸⁵ (ryc. 21). Wystawa obejmowała fotografie ilustrujące dzieje krakowskich Żydów, obrazy Stanisława Czajkowskiego (1878–1954) oraz różnego typu judaika nabyte do tworzonej wówczas kolekcji muzealnej⁸⁶. W uroczystości prowadzonej przez dyrektora Dobrzyckiego udział wzięli ponownie poseł Bolesław Drobner i reprezentujący władze miejskie Jan Garlicki, a także prof. Kazimierz Lepszy (1904–1964), ówczesny prorektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, oraz Maurycy Wiener (1906–1990), przewodniczący krakowskiego oddziału Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce. Oprócz zdjęć wykonanych w czasie wernisażu w zbiorach MHK znajduje się szereg fotografii Daniela Zawadzkiego ukazujących poszczególne fragmenty ekspozycji⁸⁷. Ten sam autor wykonał również zdjęcia budynku i wnętrza synagogi⁸⁸ (ryc. 22), które zostały wykorzystane w folderze zatytułowanym *Stara Bóżnica Kazimierska*, wydanym w 1965 roku⁸⁹. Jest on również twórcą kilku fotografii – reprodukcji dzieł sztuki, w tym pięciu obrazów namalowanych przez artystów pochodzenia żydowskiego: Reginę Mundlak (1887–1942), Maurycyego Minkowskiego (1881–1930), Wilhelma Wachtla (1875–1952), Jakuba

⁸² Nr inw. MHK-Fs22166/IX/1–19.

⁸³ Przemówienie dyrektora Jerzego Dobrzyckiego w czasie uroczystości przekazania darów państwa Izrael na rzecz Muzeum Historii Żydów w Krakowie w dniu 14 kwietnia 1960 roku. AMHK, nr inw. 1/169, s. 63.

⁸⁴ Ibidem, s. 65.

⁸⁵ Numery inw. MHK-Fs20688/IX/1–10, MHK-Fs20689/IX/1–4, MHK-Fs20690/IX, MHK-Fs20691/IX/1–3 oraz MHK-47/VII Fot–MHK-53/VII Fot.

⁸⁶ *Inauguracja działalności Muzeum Judaistycznego w Krakowie*. „Echo Krakowa” 1961, nr 96, z 24 kwietnia, s. 2.

⁸⁷ Nr inw. MHK-Fs20693/IX/1–16.

⁸⁸ Nr inw. MHK-Fs20698/IX/1–9.

⁸⁹ Dobrzycki Jerzy: *Stara Bóżnica Kazimierska. Dzieje i kultura Żydów*. Kraków 1965.

Ryc. 21. Otwarcie wystawy judaistycznej w Starej Synagodze – przemawia dyrektor MHK Jerzy Dobrzycki, w pierwszym rzędzie siedzą od lewej: ks. Aleksy Klawek, Bolesław Drobner, Jan Garlicki i Kazimierz Lepszy, 23 kwietnia 1961 r., fot. Daniel Zawadzki; nr inw. MHK-Fs20688/IX/2

Weinlesa (1870–1938) oraz Maurycyego Gottlieba (1856–1879), a także jednej grafiki przedstawiającej wnętrze synagogi Staronowej w Pradze⁹⁰.

Udokumentowane zostało również otwarcie ekspozycji prac artystów grafików żydowskich (1965)⁹¹ oraz wystawy fotograficznej *Bożnice i cmentarze w Polsce południowo-wschodniej* (1966)⁹², prezentującej prace Adama Bujaka (ur. 1942) i Seweryna Gostyńskiego, ukazujące żydowskie zabytki z terenu województw krakowskiego, rzeszowskiego i lubelskiego, zinwentaryzowane na zlecenie Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie⁹³. Na dwóch zdjęciach wykonanych w czasie drugiego z tych wernisaży widzimy ówczesnego kierownika oddziału judaistycznego, Andrzeja Pollo, ujętego podczas oprowadzania widzów.

Kolejna wystawa w Starej Synagodze, której wernisaż uwiecznił na fotografiach Józef Korzeniowski⁹⁴, dotyczyła Rady Pomocy Żydom przy Delegacie Rządu RP na Kraj, działającej w latach 1942–1945 pod kryptonimem Żegota. Ekspozycję pokazywano w 1968 roku⁹⁵. W wernisażu wziął udział m.in. Tadeusz Seweryn (1894–1975), etnograf i malarz, długoletni dyrektor Muzeum Etnograficznego, organizator Żegoty na terenie Krakowa⁹⁶.

Wątków żydowskich nie mogło zabraknąć na jubileuszowej wystawie zatytułowanej *650 lat miasta Kazimierza*, której kuratorem była Stanisława Opalińska. Zorganizowano ją w 1985 roku w salach dawnego ratusza kazimierskiego przy placu Wolnica⁹⁷. W muzealnych zbiorach znajduje się obszerna dokumentacja tej ekspozycji, licząca ponad 30 fotografii nieznanego autorstwa⁹⁸. Na kilku zdjęciach uwieczniono eksponaty związane z historią Żydów:

widoki żydowskich zabytków architektury, gabloty z elementami tradycyjnego stroju kobiecego i przedmiotami kultowymi, portrety Żydów, a także plansze poświęcone okresowi Holokaustu (malarstwo martyrologiczne i kopie antyżydowskich zarządzeń wydanych przez okupacyjne władze niemieckie).

W zbiorach Działu Fotografii Krakowskiej znaleźć można jeszcze dwa zdjęcia autorstwa Ryszarda Antoniego Wójcika (ur. 1957), fotografa, konserwatora, pracownika krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych. Zostały one wykonane podczas otwarcia wystawy fotografii Romana Vishniaca (1897–1990) w synagodze Izaaka w 1995 roku⁹⁹. Widzimy na nich ówczesnego przewodniczącego Żydowskiej Gminy Wyznaniowej Czesława Jakubowicza (1920–

⁹⁰ Numery inw. MHK-144/VII Fot–MHK-149/VII Fot.

⁹¹ Nr inw. MHK-Fs20692/IX.

⁹² Numery inw. MHK-Fs20694/IX/1–2 i MHK-Fs20695/IX/1–8.

⁹³ Pismo Adama Bujaka i Seweryna Gostyńskiego do dyrekcji MHK z 30 listopada 1965 r. AMHK, nr inw. 1/174, s. 91.

⁹⁴ Numery inw. MHK-Fs22167/IX/1–4.

⁹⁵ *Akcja „Żegota” w dokumentach*. „Dziennik Polski” 1968, nr 114, z 14 maja, s. 6.

⁹⁶ *Encyklopedia Krakowa...*, s. 893.

⁹⁷ Opalińska Stanisława: *650 lat miasta Kazimierza*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1986, z. 13, s. 13–41.

⁹⁸ Nr inw. MHK-Fs20996/IX/1–31.

⁹⁹ Numery inw. MHK-Fs13740/IX i MHK-Fs13741/IX.

Ryc. 22. Wnętrze głównej sali modlitewnej w Starej Synagodze, 1965, fot. Daniel Zawadzki; nr inw. MHK-Fs20698/IX/3

1997) w towarzystwie kustoszy MHK, Eugeniusza Dudy i Aleksandry Jaklińskiej-Dudy.

Do tej grupy należą ponadto zdjęcia, które powstały podczas oficjalnych wizyt przedstawicieli najwyższych władz Izraela w Polsce – w programie nie mogło wszak zabraknąć Krakowa. Dwie fotografie barwne wykonane podczas pobytu prezydenta Chaima Herzoga (1918–1997) 26 maja 1992 roku opatrzone są pieczęcią firmy Copy-Fax Tuszyński-Vergara¹⁰⁰. Prezydent zwiedził wówczas m.in. Wawel, zażytki żydowskiego Kazimierza oraz Collegium Maius UJ¹⁰¹. Omawiane zdjęcia ukazują Herzoga wraz z małżonką Orą goszczącego w synagodze Remu i w siedzibie gminy żydowskiej przy ulicy Skawińskiej. Niemal rok później (20 kwietnia 1993 roku) Kraków odwiedził premier Izraela Icchak Rabin (1922–1995)¹⁰², co dokumentują trzy fotografie autorstwa Włodzimierza Czachowskiego¹⁰³. Przedstawiają one polityka w towarzystwie wojewody krakowskiego Tadeusza Piekarczy (1941–2005) na Rynku Głównym.

Trzecia grupa obiektów obejmuje fotografie dotyczące osób pochodzenia żydowskiego. Należą do niej zdjęcia Hanny

Ryc. 23. Hanna Mortkowicz-Olczakowa, ok. 1958 r., fot. Otto Link; nr inw. MHK-Fs14072/IX

Mortkowicz-Olczakowej (1905–1968), poetki, pisarki, autorki utworów dla dzieci i młodzieży¹⁰⁴. Są to fotografie portretowe i sytuacyjne. Wśród portretów wyróżniają się trzy autorstwa Ottona Linka (1926–1998), wieloletniego fotoreportera „Gazety Krakowskiej”¹⁰⁵. Powstały one około 1958 roku i ukazują Olczakową prawdopodobnie w jej mieszkaniu¹⁰⁶. Fotograf uchwycił pisarkę z twarzą rozjaśnioną budzącym sympatię uśmiechem. Na jednym ze zdjęć stoi przy biblioteczce z książką w rękach, na dwóch pozostałych siedzi przy biurku, ujęta w trakcie pisania na maszynie i robienia odręcznych notatek (ryc. 23). W naszych zbiorach znajdują się także zdjęcia wykonane podczas różnych uroczystości, w których pisarka brała udział¹⁰⁷. Widzimy ją zatem podczas składania gratulacji malarzowi Antoniemu Waśkowskiemu (1885–1966) w trakcie jubileuszu 50-lecia jego działalności artystycznej (1959), na Rynku Głównym w czasie XX Konkursu szopek krakowskich (1962) oraz wśród uczestników wernisazu wystawy *Portrety krakowian w zbiorach Muzeum Historycznego miasta Krakowa* (1963). W muzealnej kolekcji znajduje się także jedno zdjęcie, na którym uwieczniona została jej matka, Janina Mortkowicz (1875–1960)¹⁰⁸. Była pisarką i tłumaczką literatury dziecięcej, żoną słynnego księgarza i wydawcy Jakuba Mortkowicza, która po śmierci męża kontynuowała działalność wydawniczą¹⁰⁹. Na fotografii autorstwa fotoreportera prasowego, Edwarda Węglowskiego (1902–1978)¹¹⁰, Mortkowiczowej towarzyszą dwie pisarki: Alina Świdarska (1875–1963) i Zofia Starowieyska-Morstinowa (1891–1966).

Kolejna osoba, której fotografie posiadamy, to pisarz i krytyk literacki Henryk Vogler (1911–2005), kierownik

¹⁰⁰ Numery inw. MHK-Fs10890/IX i MHK-Fs10891/IX.

¹⁰¹ Pałosz Jerzy: *Podróż do cieni przodków*. „Gazeta Krakowska” 1992, nr 122, z 27 maja, s. 1–2; *Żydowski rozdział w historii Krakowa nigdy nie pójdzie w zapomnienie*. „Echo Krakowa” 1992, nr 103, z 27 maja, s. 1, 4.

¹⁰² „Echo Krakowa” 1993, nr 77, z 21 kwietnia, s. 1.

¹⁰³ Numery inw. MHK-Fs12863/IX–MHK-Fs12865/IX.

¹⁰⁴ *Polski słownik biograficzny*: (dalej cyt. *PSB*) Mortkowicz-Olczakowa Hanna. Hasło oprac. Józef Z. Białek. T. 22. Wrocław 1977, s. 14–15.

¹⁰⁵ *Bez Otka Linka nas mniej*. „Gazeta Krakowska” 1998, nr 152, z 1 lipca 07, s. 4.

¹⁰⁶ Numery inw. MHK-Fs14071/IX–MHK-Fs14073/IX. Pozostałe portrety – numery inw. MHK-Fs7552/IX, MHK-Fs22084/IX/55–56.

¹⁰⁷ Numery inw. MHK-Fs19830/IX, MHK-Fs20602/IX, MHK-Fs20745/IX/1, MHK-Fs21156/IX/6, MHK-Fs21638/IX/7–8.

¹⁰⁸ Nr inw. MHK-Fs21114/IX.

¹⁰⁹ *PSB*: Mortkowicz z Horwitzów Janina. Hasło oprac. Józef Z. Białek. T. 22. Wrocław 1977, s. 15–16.

¹¹⁰ *Fotografia. Katalog...*, s. 405.

Ryc. 24. Prof. Julian Aleksandrowicz na tle tablicy z nazwiskami profesorów medycyny poległych podczas II wojny światowej, 1984, fot. Zbigniew Łagocki; nr inw. MHK-Fs13181/IX

literacki krakowskich teatrów, pierwszy redaktor naczelny Wydawnictwa Literackiego¹¹¹. Są to zdjęcia wykonane podczas otwarcia wystawy karykatur Andrzeja Stopki w Galerii Krzysztofora (1960), obchodów Dni Oświaty, Książki i Prasy na Rynku Głównym (1963) oraz VII Ogólnopolskiego Festiwalu Filmów Krótkometrażowych (1967), gdzie Vogler zasiadał w gronie jurorów, a także jego fotografia legitymacyjna z lat siedemdziesiątych XX wieku¹¹².

Dwa portrety przedstawiają profesora medycyny Juliana Aleksandrowicza (1908–1988). W czasie II wojny światowej Aleksandrowicz uczestniczył w wojnie obronnej Polski 1939 roku, później zorganizował i prowadził jeden ze szpitali w getcie krakowskim. W czasie akcji likwidacyjnej w marcu 1943 roku udało mu się wydostać z getta, po czym ukrywał się w Krakowie i okolicach. W 1944 roku został lekarzem w oddziale Armii Krajowej na terenie Okręgu Radomsko-Kieleckiego, biorąc czynny udział w walkach partyzanckich pod pseudonimem Doktor Twardy. W okresie powojennym przez wiele lat kierował Kliniką Hematologii Akademii Medycznej w Kra-

kowie¹¹³. Jeden z portretów nieznanego autorstwa przedstawia profesora w todze uniwersyteckiej, drugi, wykonany przez znakomitego portrecistę Zbigniewa Łagockiego (1927–2009), ukazuje Aleksandrowicza w prywatnym mieszkaniu, z małym pieskiem w rękach, na tle tablicy z nazwiskami profesorów medycyny, którzy zginęli podczas II wojny światowej¹¹⁴ (ryc. 24). Portret ten został zakupiony do zbiorów muzealnych wraz z innymi fotogramami Łagockiego, które prezentowane były podczas wystawy *Znajomi z Krakowa* w Kamienicy Hipolitów w 1996 roku¹¹⁵. Wśród nich znajduje się również wizerunek innego lekarza pochodzenia żydowskiego, prof. Józefa Bogusza (1904–1993)¹¹⁶, sfotografowanego podczas gry na fortepianie, której był miłośnikiem. Ten wybitny chirurg, związany z I Kliniką Chirurgii Akademii Medycznej, wywodził się z rodziny Birkenfeldów, przyjął nazwisko Bogusz podczas II wojny światowej i ocalał jako jedyny członek rodziny dzięki katolickiemu aktowi urodzenia swojego szwagra¹¹⁷. Do tej grupy zdjęć zaliczyć można również trzy portrety nieznanymi Żydów podarowane przez profesora Aleksandrowicza¹¹⁸.

¹¹¹ *Encyklopedia Krakowa...*, s. 1027.

¹¹² Numery inw. MHK-Fs21120/IX, MHK-Fs20401/IX/2, MHK-Fs21881/IX/34 i MHK-Fs22104/IX/19.

¹¹³ *Encyklopedia Krakowa...*, s. 12–13; Jodłowicz-Dziedzic Anna: Julian Aleksandrowicz. W: *Krakowianie. Wybitni Żydzi krakowscy XIV–XX w.* Red. Agnieszka Kutylak. Kraków 2006, s. 109–111. Katalog wystawy w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa, oddział Stara Synagoga, 2 lipca – 31 października 2006 r. Kurator Eugeniusz Duda; Sko t n i c k i Aleksander B.: Julian Aleksandrowicz (1908–1988). W: *Uczeni żydowskiego pochodzenia we współczesnych*

działach Uniwersytetu Jagiellońskiego. Red. Wiesław Kozub-Ciembrownicz. Kraków 2014, s. 61–68.

¹¹⁴ Numery inw. MHK-Fs19387/IX i MHK-Fs13181/IX.

¹¹⁵ Passowicz Waław: *Kronika działalności Muzeum Historycznego Miasta Krakowa za lata 1993–1996.* „Krzysztofora. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2002, z. 21, s. 183.

¹¹⁶ Numery inw. MHK-Fs13195/IX.

¹¹⁷ Stankowski Witold: *Józef Bogusz (1904–1993).* W: *Uczeni żydowskiego pochodzenia...*, s. 97–101.

¹¹⁸ Numery inw. MHK-Fs19388/IX–MHK-Fs19390/IX.

Następne fotografie dotyczą Artura Rubinsteina (1887–1982), światowej sławy pianisty i wirtuoza¹¹⁹. Zostały wykonane przez Edwarda Węglowskiego 7 czerwca 1958 roku, podczas koncertu w Filharmonii Krakowskiej inauguracyjnego Dni Krakowa¹²⁰. Na jednej z nich widzimy muzyka stojącego na scenie oraz oklaskującą go rozentuzjasmowaną publiczność, druga to pamiątkowe ujęcie zrobione po występie, ukazujące pianistę w towarzystwie rodziny i znajomych (m.in. dyrektora Filharmonii Tadeusza Krzemińskiego i trojga zaprzyjaźnionych z Rubinsteinem pianistów: Ludwika Stefańskiego, Haliny Czerny-Stefańskiej i Henryka Sztompki)¹²¹. Ostatnia pozycja w tej kategorii to dwie fotografie legitymacyjne działacza ruchu robotniczego Izraela Hercla (1908–1987) z lat pięćdziesiątych XX wieku¹²².

Omówione obiekty są zróżnicowane pod względem techniki fotograficznej, walorów artystycznych, jak i stanu zachowania. Muzealia te mają niewątpliwą wartość historyczną i są cennym materiałem ikonograficznym. Najliczniejsza grupa fotografii, obrazująca żydowskie zabytki, ukazuje Kazimierz zaniedbany, opuszczony, znajdujący się w stanie swoistego zawieszenia czy uśpienia, w niczym nieprzypominający wypełnionego turystami, tętniącego życiem miejsca, jakim jest on obecnie. Znacznie podnosi to ich walory dokumentacyjne. Stanowią ilustrację sytuacji, którą kustosz Eugeniusz Duda tak podsumował w słowach zapisanych w katalogu pierwszego Festiwalu Kultury Żydowskiej: „Kraków pomników przeszłości, zabytków architektury i muzeów zaczyna się od Bramy Floriańskiej, a kończy się na Wawelu. Mało kto – czy to spośród przyjezdnych, czy też samych krakowian – zagląda poza utarty szlak, np. na Kazimierz (...). Dość łatwo to zrozumieć, bowiem Kazimierz niewiele może oferować współczesnemu turyście – głównie zaś egzotykę zaniedbanego i rozsypującego się miasta, udekorowanego kilkunastoma wspaniałymi, chociaż znajdującymi się w nie najlepszej kondycji fizycznej, gotyckimi, renesansowymi i barokowymi perłami sakralnej architektury, wzniesionymi przez chrześcijan i Żydów”¹²³. Jeszcze na początku lat dziewięć-

dziesiątych XX wieku historyk sztuki Bogusław Krasnowolski nazwał Kazimierz „dokumentem zagrożonym (...) ludzką bezyśmiałością i bezczynnością, często złą wolą”¹²⁴, a prasa alarmowała, że wskutek długoletnich zaniedbań stan zabytkowej architektury dzielnicy jest tak zły, że „za parę lat być może nie będzie już co odnawiać”¹²⁵. Na szczęście te ponure prognozy się nie sprawdziły, a sytuacja Kazimierza uległa diametralnej zmianie. W ciągu ostatnich kilkunastu lat przeżył swoiste odrodzenie i stał się obowiązkowym punktem na turystycznej mapie Krakowa¹²⁶, głównie ze względu na wzrost zainteresowania bogatym żydowskim dziedzictwem tej dzielnicy, jednak tej najnowszej historii nasze zbiory już nie ilustrują.

Henryk Halkowski (1951–2009), znawca historii Kazimierza, zwracał uwagę, że stanowi on jedyny w swoim rodzaju „przestrzenny dokument” żydowskiego życia w Polsce, który powinien skłaniać do wspominania utraconego dziedzictwa i utrwalenia pamięci o polskich Żydach, dzięki licznie zachowanym śladom ich wielowiekowej obecności, powodującym, że ich brak staje się szczególnie dotkliwy¹²⁷. To zadanie pozostaje nadal aktualne, a jego realizacji służy od ponad półwiecza działalność oddziału judaistycznego w Starej Synagodze. Powyższe uwagi dotyczące znacznej wartości historycznej omawianej kolekcji obejmują zatem również fotografie dokumentujące początkowy okres funkcjonowania tego oddziału. Natomiast pozostałe zdjęcia dotyczące uroczystości i osób pochodzenia żydowskiego to zestaw nieco przypadkowy. W sumie jednak całość omówionych zbiorów zasługuje na uwagę i może zainteresować zwłaszcza osoby zajmujące się tą tematyką.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

- Akta osobowe: Jerzy Kłysik (nr inw. 800/24), Daniel Zawadzki (nr inw. 800/62), Andrzej Pollo (nr inw. 801/46)
 Dobrzycki Jerzy: „Zarys charakterystyki i zasad organizacyjnych przyszłego Muzeum Historii Żydów w Krakowie, 27.02.1956”, nr inw. 1/7, I-Nauk. 6/56
 Pismo Adama Bujaka i Seweryna Gostyńskiego do dyrekcji MHK z 30 listopada 1965 roku, nr inw. 1/174
 Przemówienie dyrektora Jerzego Dobrzyckiego w czasie uroczystości przekazania darów państwa Izrael na rzecz Muzeum Historii Żydów w Krakowie, nr inw. 1/169

Opracowania

- Baranowa Anna: Gdzieś w Europie. Fotografie Tadeusza Chrzanowskiego. W: *Tadeusz Chrzanowski: fotografik*. [Kraków] 2008, s. 3–6
 Dobrzycki Jerzy: *Stara Bóżnica Kazimierska. Dzieje i kultura Żydów*. Kraków 1965
 Duda Eugeniusz: *Żydowski Kazimierz*. W: *Festiwal Kultury Żydowskiej*. Kraków 1988, fotokopia w: „Powiększenie” 1990, nr 1–4, s. 229–234

¹¹⁹ PSB: Rubinstein Artur. Hasło oprac. Małgorzata Perkowska-Waszek. T. 32. Wrocław 1989–1991, z. 4, s. 572–579.

¹²⁰ *Artur Rubinstein grał w Krakowie*. „Dziennik Polski” 1958, nr 135, z 8–9 czerwca, s. 1.

¹²¹ Numery inw. MHK-Fs20545/IX/1-2.

¹²² Numery inw. MHK-Fs17450/IX–MHK-Fs17451/IX.

¹²³ Duda Eugeniusz: *Żydowski Kazimierz*. W: *Festiwal Kultury Żydowskiej*. Kraków 1988, fotokopia w: „Powiększenie” 1990, nr 1–4, s. 229–230.

¹²⁴ Krasnowolski Bogusław: *Ulice i place krakowskiego Kazimierza. Z dziejów chrześcijan i Żydów w Polsce*. Kraków 1992, s. 63.

¹²⁵ *Największym wrogiem jest czas*. „Dziennik Polski” 1992, nr 100, z 29 kwietnia, s. 8.

¹²⁶ Wyraźnie pokazują to m.in. badania ruchu turystycznego prowadzone przez Małopolską Organizację Turystyczną, które omawia w swojej książce: Murzyn Monika A.: *Kazimierz...*, s. 282–285.

¹²⁷ Halkowski Henryk: *Żydowskie życie*. Kraków 2003. Fenomen Kazimierza czyli podróż między historią a utopią, s. 91–109, Stypa czy zoo czyli jakie powinno być tutaj żydowskie życie, s. 149–150.

- Duda Eugeniusz: *Krakowskie judaica*. Warszawa 1991
- Duda Eugeniusz: Historia i architektura synagogi Starej od XVI wieku po jej adaptację na muzeum po II wojnie światowej. W: *Ostoja tradycji*. Kraków 2016, s. 49–112
- Encyklopedia Krakowa*. Red. prowadzący Antoni Henryk Stachowski. Warszawa–Kraków 2000
- Eugeniusz Wilczyk. *Kartki z niewydanego albumu* [online]. Związek Polskich Artystów Fotografików [dostęp 23 czerwca 2016 r.]. Dostępny w internecie: <http://www.zpaf.pl/aktualnosci/wilczyk-kartki-zna-faf/>
- Figiel Piotr: Pierwsza dekada. Z działalności oddziału MHK w Starej Synagodze. W: *Byliśmy, jesteśmy, będziemy. Społeczność żydowska Krakowa po 1945 roku*. Kraków 2015, s. 52–77
- Fotografia. Katalog zbiorów*. Red. nauk. Mariusz Hermansdorfer, oprac. Adam Sobota. Wrocław 2007
- Gawrońska Anna: *Józef Korzeniowski (1944–2014)*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2014, z. 32, s. 511–512
- Halkowski Henryk: *Żydowskie życie*. Kraków 2003. Fenomen Kazimierza czyli podróż między historią a utopią, s. 89–109, Stypa czy zoo czyli jakie powinno być tutaj żydowskie życie, s. 147–157
- Henryk Hermanowicz: fotografia. Katalog wystawy*. Kraków 1996
- Hryciuk Grzegorz: *Represje niemieckie na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej 1941–1944*. „Pamięć i Sprawiedliwość” 2008, nr 1, s. 79–111
- Jakimyszyn Anna: *Mykwa. Dzieje żydowskiej łaźni rytualnej przy ul. Szerokiej w Krakowie*. Kraków–Budapeszt 2012
- Jaklińska-Duda Aleksandra: *Judaica w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Fotografia*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1988, z. 15, s. 123–132
- Janusz Pagaczewski (1906–1975) – astronom i seismolog, odkrywca obserwatoriów Mikołaja Kopernika [online]. Białczyński. Oficjalna strona Czesława Białczyńskiego, 16 lutego 2010 r. [dostęp 18 kwietnia 2017 r.]. Dostępny w internecie: <http://bialczynski.pl/2010/02/16/janusz-pagaczewski-1906-1975-astronom-i-seismolog/>
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*. T. 4. *Miasto Kraków*. Cz. 6. *Kazimierz i Stradom – judaica: bóżnice, budowle publiczne i cmentarze*. Red. Irena Rejduch-Samkowa, Jan Samek. Warszawa 1995
- Krasnowolski Bogusław: *Ulice i place krakowskiego Kazimierza. Z dziejów chrześcijan i Żydów w Polsce*. Kraków 1992
- Krzemieniec jakiego już nie ma w starej fotografii Henryka Hermanowicza i Stanisława Sheybala*. Warszawa 1993. Tekst Kazimierz Scheybal
- Ludwikowski Leszek: *Stara Bóżnica na Kazimierzu w Krakowie*. Kraków 1981
- Makuch Janusz: Początki Festiwalu Kultury Żydowskiej w Krakowie, 1988–1992. W: *Byliśmy, jesteśmy, będziemy. Społeczność żydowska Krakowa po 1945 roku*. Kraków 2015, s. 78–111
- Mikietyński Piotr: Zagłada ludności żydowskiej kresów wschodnich w latach 1941–1944. W: *Między dwoma totalitaryzmami. Europa Środkowa i Południowo-Wschodnia w latach 1939–1956*. Red. Michał Pułaski. Kraków 1997, s. 129–157
- Murzyn Monika A.: *Kazimierz. Środkowoeuropejskie doświadczenie rewitalizacji*. Kraków 2006
- Opalińska Stanisława: *650 lat miasta Kazimierza*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1986, z. 13, s. 13–41
- Palka-Konieczko Małgorzata: *Kazimierz Nowacki (1928–1996)*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2002, z. 21, s. 193
- Pasierski Piotr: Synagoga Tempel w Krakowie po 1945 i jej społeczność. W: *Synagoga Tempel i środowisko krakowskich Żydów postępowych*. Red. Michał Galas. Kraków–Budapeszt 2012, s. 129–138
- Passowicz Waclaw: *Kronika działalności Muzeum Historycznego Miasta Krakowa za lata 1993–1996*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2002, z. 21, s. 164–191
- Piech Stanisław: *W cieniu kościołów i synagog. Życie religijne międzywojennego Krakowa 1918–1939*. Kraków 1999
- Po stokroć Hermanowicz! Katalog wystawy*. Red. Wiesław Dyląg, Marta Motyl. Kraków 2009
- Polski słownik biograficzny: Mortkowicz-Olczakowa Hanna*. Hasło oprac. Józef Z. Białek. T. 22. Wrocław 1977, s. 14–15
- Polski słownik biograficzny: Mortkowicz z Horwitzów Janina*. Hasło oprac. Józef Z. Białek. T. 22. Wrocław 1977, s. 15–16
- Polski słownik biograficzny: Rubinstein Artur*. Hasło oprac. Małgorzata Perkowska-Waszek. T. 32. Wrocław 1989–1991, z. 4, s. 572–579
- Purchla Jacek: *Jan Zawiejski – architekt przełomu XIX i XX wieku*. Warszawa 1986
- Radwański Kazimierz: *Odkrycie renesansowych i barokowych nagrobków żydowskich na cmentarzu R'emuh w Krakowie*. „Biuletyn Krakowski” 1960, nr 2, s. 62–72
- Rąkowski Grzegorz: *Przewodnik krajoznawczo-historyczny po Ukrainie Zachodniej*. Cz. 1. *Wołyn*. Pruszków 2005
- Skotnicki Aleksander B.: *Julian Aleksandrowicz (1908–1988)*. W: *Uczeni żydowskiego pochodzenia we współczesnych dziejach Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Red. Wiesław Kozub-Ciembroniewicz. Kraków 2014, s. 61–68
- Sołtysówna Aldona: *Andrzej Pollo (1939–2001)*. „Biuletyn Historii Sztuki” 2007, t. 69, nr 1–2, s. 162–164
- Stankowski Witold: *Józef Bogusz (1904–1993)*. W: *Uczeni żydowskiego pochodzenia we współczesnych dziejach Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Red. Wiesław Kozub-Ciembroniewicz. Kraków 2014, s. 97–101
- Stendig Jakub: Dewastacja cmentarzy, bóżnic i zabytków żydowskich Krakowa podczas okupacji hitlerowskiej. W: *W 3-cią rocznicę zagłady ghetta w Krakowie*. Kraków 1946, s. 183–189
- Tadeusz Chrzanowski (1926–2006). W: *Tadeusz Chrzanowski: fotografik*. [Kraków] 2008, s. 31–32
- Turdza Witold: *Secesja w architekturze Krakowa. Fotografie Janusza Podleckiego*. Kraków 2008

Prasa

- Akcja „Żegota” w dokumentach.* „Dziennik Polski” 1968, nr 114, z 14 maja, s. 6
- Artur Rubinstein grał w Krakowie.* „Dziennik Polski” 1958, nr 135, z 8–9 czerwca, s. 1
- Barwy czasu. Kronika Krakowska.* „Dziennik Polski” 2004, nr 263, z 9 listopada, s. II
- Bez Orka Linka nas mniej.* „Gazeta Krakowska” 1998, nr 152, z 1 lipca, s. 4
- Inauguracja działalności Muzeum Judaistycznego w Krakowie.* „Echo Krakowa” 1961, nr 96, z 24 kwietnia, s. 2
- Największym wrogiem jest czas.* „Dziennik Polski” 1992, nr 100, z 29 kwietnia, s. 8
- Nekrologi Janusza Pagaczewskiego.* „Dziennik Polski” 1975, nr 235, z 24–26 października, s. 11
- Pałosz Jerzy: Podróż do cieni przodków.* „Gazeta Krakowska” 1992, nr 122, z 27 maja, s. 1–2

- Śladami żydowskiej kultury.* „Dziennik Polski” 1988, nr 109, z 10 maja, s. 6
- Świszczowski Stefan: Renesansowy nekropol żydowski w Krakowie.* „Dziennik Polski” 1959, nr 218, z 13–14 września, s. 7 *W przeddzień święta 1 Maja przekazano po odnowieniu trzy obiekty kulturalne.* „Gazeta Krakowska” 1959, nr 103, z 1 maja, s. 6
- Żydowski rozdział w historii Krakowa nigdy nie pójdzie w zapomnienie.* „Echo Krakowa” 1992, nr 103, z 27 maja, s. 1, 4
- „Echo Krakowa” 1993, nr 77, z 21 kwietnia, s. 1

Słowa kluczowe

Żydzi, Kazimierz, cmentarze żydowskie, Stara Synagoga, fotografia, Henryk Hermanowicz, Janusz Podlecki, Daniel Zawadzki, Eugeniusz Wilczyk, Janusz Pagaczewski

Jewish themes in photographs from the collection of the Historical Museum of the City of Kraków. Part 3. Photographs from the post-World War II period

World War II led to the extermination of most of the Jewish inhabitants of Kraków, who before the war constituted more than 25% of the city's population and lived mainly in Kazimierz. The remains of the former Jewish community were preserved architectural monuments, while the intangible heritage was largely forgotten. Many buildings were devastated, others changed their function and owners, which contributed to the disappearance of the specific atmosphere of Kazimierz. The post-war situation was reflected in photographic collections of the Historical Museum of the City of Kraków, located in the collections of Negatives (N), Old Photography (Fs-IX) and Judaica Fotografia (Fs-VII). Among the museum items made in the post-war period, we can find a number of photographs related to Jewish themes, concerning several subjects.

The most numerous group are the views of Kazimierz, which were taken by such photographers as Henryk Hermanowicz, Janusz Podlecki, Leszek Jesionkowski, Eugeniusz Wilczyk and Daniel Zawadzki. They show the buildings of the Jewish district (synagogues, cemeteries, mikveh, townhouses), but also scenes from the everyday life of its post-war inhabitants (especially the works of Eugeniusz Wilczyk). The oldest of these photographs date back to the second half of the 1940s, but the most numerous are the photographs taken in the 1960s, depicting Kazimierz, which was neglected, abandoned, put in a kind of state of suspension, nothing like the tourist-filled, vibrant place that it is today. Many buildings visible in the photographs still bear the stigma of war damage, but the photographs also document the changes and renovations carried out. The

collection also includes a group of photographs depicting Jewish monuments from outside Kraków, but this set seems to be rather random.

The second thematic set consists of photographs documenting various ceremonies. They are mainly related to the initial period of functioning of the Judaic department in the Old Synagogue, they were made by the Museum employees of the Photographic Workshop: Daniel Zawadzki and Józef Korzeniowski. They show the official takeover of the synagogue for museum purposes in 1959, the ceremony of handing over the donated Judaica to the Museum by the Ministry of Religious Affairs of the State of Israel in 1960, as well as the openings of successive exhibitions organized by the Judaic branch in the 1960s. The collection of the Photography Department also contains several photographs taken during visits of representatives of the Israeli authorities to Kraków.

The third group of items is a relatively small collection of pictures of people of Jewish origin. These are portrait and situational photographs showing the writer Hanna Mortkowicz-Olczakowa, writer Henryk Vogler, medical professors Julian Aleksandrowicz and Józef Bogusz, as well as world-famous pianist Artur Rubinstein.

The discussed items are diversified in terms of photographic technique, artistic values and state of preservation. They cover the period from the 1940s to the 1990s, which makes it possible to capture the changes occurring during this time. These museum exhibits have an unquestionable historical value and constitute valuable iconographic material for both scholars and lovers of Kraków.